



**Forsvaret v/ Forsvarsstaben (FST)**

**og**

**Norges Luftsportforbund (NLF)**

i fellesskap kalt «Partene»

har inngått følgende samarbeid om

**FORSVARETS SKYTE- OG LUFTOPERASJONER  
OG  
SIVILE LUFTSPORTSAKTIVITETER  
I OG OMKRING  
REGIONFELT ØSTLANDET**

**HERETTER KALT «SAMARBEIDSAVTALEN»**

Oslo, 26. juni 2015

John Eirik Laupsa  
Generalsekretær Norges Luftsportforbund

Odin Johannessen  
Generalmajor  
Sjef FST/Operasjonsavdelingen

< denne siden er blank >

## Versjons oversikt

Versjon	Dato	Status	Merknader
1.0	26. juni 2015	Endelig	Erstatter tidligere avtale av 16. desember 2008 Vedlagt forbehold fra NLF
1.1	16. desember 2015	Endelig	Nytt: Vedlegg A til samarbeidsavtalen: Prosedyrer for utarbeidelse av årlig aktivitetsplan, Vedlegg C til samarbeidsavtalen: Prosedyrer for koordinering av seilflyaktiviteten fra Starmoen, Undervedlegg: Årlig aktivitetsplan Forsvaret 2016 og årlig aktivitetsplan NLF 2016.

## BAKGRUNN

NLF eier og driver Rikssenteret for fallskjermhopping på Østre Æra i Åmot kommune. Anlegget er delvis finansiert med tippemidler, og ble etablert i forståelse med myndighetene.

NLF eier og driver Rikssenteret for seilfly på Starmoen i Elverum kommune. Dette anlegget er finansiert med tippemidler. Seilflysporten er i hovedsak å gjennomføre distanseflyginger. Hovedgrunnene for at seilflyanlegget på 1980-tallet ble etablert på Elverum var gunstig terreng og mye fritt luftrom og Østerdalen fremstår som det klart beste området for seilflyging.

Forsvarets aktivitet i Østerdalen omfatter aktiviteter både på og fra bakken og i luftrommet ved og rundt Rena, Rødsmoen, Landsørkje, Regionfelt Østlandet og Terningmoen. Forsvarets luftaktiviteter innebærer avgang og landing med fly, helikoptre og UAV. Brukere av luftrommet er kampfly, transportfly, helikoptre, UAV og fallskjermaaktivitet som utfører ulike oppdrag. Videre gjennomføres det skyting med ulike våpen fra bakken og fra fly samt bruk av diverse eksplosiver. Den militære luftromsbruken omfatter både etablerte fareområder, ikke-kontrollert luftrom i nærområdene og kontrollert luftrom over FL095. I tillegg til nasjonale brukere blir både luftrom og landingsplass brukt av allierte ifm trening og øvelse.

NLF og Forsvaret har begge behov for å gjennomføre aktiviteter i luftrommet rundt Rena og i Østerdalen. Partene ønsker gjennom denne samarbeidsavtalen å legge forholdene til rette slik at Partenes aktiviteter gjøres kjent for hverandre og søkes tilpasset slik at hver av Partene kan gjennomføre sine aktiviteter på en hensiktsmessig måte.

## 1 FORMÅL

Formålet med denne Samarbeidsavtalen er at Partene skal bli gjort kjent med hverandres aktivitet samt beskrive hvordan samordningen av Partenes aktiviteter skal gjennomføres, hvilke grunnleggende prinsipper som skal gjelde for Partenes samarbeid. Samarbeidet er nærmere beskrevet i vedlegg til denne Samarbeidsavtalen, herunder årlig aktivitetsplanlegging.

Etablerte samarbeids- og koordineringsprosedyrer skal bidra til å ivareta flysikkerheten på en best mulig måte, samt sørge for at Forsvaret og NLF i størst mulig grad skal få gjennomført sin aktivitet.

## 2 VIRKEOMRÅDE

Denne avtalen gjøres gjeldende for de av NLF sine medlemmer som gjennomfører organiserte aktiviteter fra henholdsvis Østre Æra og Starmoen samt alle de av Forsvarets aktører i området som gjennom sine aktiviteter påvirker bruken av luftrommet.

## 3 PLANLEGGING AV ÅRLIG AKTIVITETSPLAN

### 3.1 Formål og årlig aktivitetsplan

Partene skal i fellesskap planlegge sine aktiviteter med sikte på å unngå konflikter i forbindelse med Forsvarets operasjoner og sivil luftsport i samme luftrom. Dette skal søkes oppnådd gjennom utarbeidelse av en felles årlig aktivitetsplan. Felles årlig aktivitetsplan avgrenses til å omfatte den aktivitet som har betydning for Partenes samarbeid. Partene skal ta

tilbørlig hensyn til hverandres interesser ved utarbeidelsen av den årlige aktivitetsplanen i samsvar med avtalens formål.

Luftfartstilsynet er delegert ansvaret med å forvalte norsk luftrom. Dette ansvaret reguleres gjennom BSL G 4-1. Innvilgede søknader om luftromsorganisering fra Luftfartstilsynet vil være regulerende for planlagte aktiviteter.

Dersom det avdekkes perioder der begge parter interesse ikke kan ivaretas, skal begge parter vurdere mulighetene for å gjøre endringer for å løse Partenes behov.

### **3.2 Planleggingsfasen**

Partene skal hvert år, basert på prosedyrene fastlagt i vedlegg A, informere hverandre om hvilke aktiviteter man planlegger å gjennomføre det kommende år.

Ved større luftsportsarrangementer, for eksempel ved gjennomføring av verdensmesterskap, vil det for NLFs del måtte planlegges og søkes minimum to (2) år før arrangementet finner sted.

Forsvaret skal så langt det er mulig informere om aktiviteter som krever luftrom ut over allerede etablerte fare- og restriksjonsområder.

Under utarbeidelsen av aktivitetsplanene og vedtagelsen av disse, skal Partene i størst mulig grad tilpasse seg hverandre slik at disse aktivitetene kan gjennomføres.

### **3.3 Når er årlig aktivitetsplan bindende**

En aktivitetsplan er bindende når den er vedtatt slik som beskrevet i vedlegg A. At en aktivitetsplan er bindende innebærer at ingen part ensidig kan endre tidspunkt for aktivitet eller innhold av aktivitet på en slik måte at det forstyrrer gjennomføringen av den annen Parts planer i henhold til aktivitetsplanen.

#### **3.3.1 Forsvarets rett til å fravike en bindende aktivitetsplan**

Forsvarets forpliktelse etter pkt. 4.3 gjelder ikke i den grad det skulle oppstå uforutsette situasjoner av operativ art som tilsier at aktivitetsplanen må fravikes.

Dersom Forsvaret får behov for å gjennomføre aktivitet under denne avtalen som ikke fremgår av årlig aktivitetsplan, skal NLF varsles så tidlig som mulig. Dette selv om Forsvarets planer ikke er ferdig utarbeidet, eller vedtatt gjennomført. Varsel om fravikelse fra aktivitetsplanen skal gis av Forsvarets Operative Hovedkvarter (FOH) eller sjef nasjonalt luftoperasjonssenter (NAOC).

Fravikes en bindende aktivitetsplan står NLF fritt til å søke Forsvaret om erstatning. En eventuell fravikelse av bindende aktivitetsplan gir ikke Forsvaret større rett til luftrom enn det som måtte følge av gjeldende regelverk for luftfarten, herunder også Luftfartstilsynets vedtak om luftromsorganisering, jf. pkt. 3.1 annet avsnitt.

All militær aktivitet vil ikke være synliggjort i aktivitetsplanen. Forsvaret gjennomfører daglige operasjoner og styrkeproduksjon i Østerdalenområdet, noe som er synliggjort gjennom etablering av stadig aktive fareområder. Forsvarets generelle aktivitet innenfor etablerte fareområder er ikke å anse som en fravikelse av aktivitetsplanen.



### 3.3.2 NLFs rett til å fravike en bindende aktivitetsplan

Dersom NLF får behov for å gjennomføre aktivitet under denne avtalen som ikke fremgår av årlig aktivitetsplan, skal Forsvaret søke å innrette seg på en slik måte at NLFs aktivitet kan gjennomføres. NLF skal varsle Forsvaret så tidlig som mulig dersom slikt behov oppstår. Dette selv om NLFs planer ikke er ferdig utarbeidet, eller vedtatt gjennomført.

Fravikes en bindende aktivitetsplan står Forsvaret fritt til å søke NLF om erstatning.

### 3.4 Tvisteløsning vedrørende aktivitetsplan

Dersom Partene ikke blir enige om den årlige aktivitetsplanen, skal dette søkes løst gjennom samtaler mellom Partene under særskilt hensyntagen til denne avtalens formål og partenes forutsetninger for samarbeidet. For det tilfellet at enighet fremdeles ikke oppnås skal aktivitetsplanen anses å omfatte Partenes ikke-konflikterende aktiviteter, mens de konflikterende aktivitetene vil reguleres i tråd med gjeldende regelverk for luftfarten og Luftfartstilsynets vedtak.

## 4 KOORDINERING

Koordineringen har til hensikt å ivareta dag til dag samarbeidet mellom Partene. Luftrom regulert gjennom FUA områder, restriksjonsområder og fareområder danner grunnlaget for koordineringen. Det forventes at Partene innhenter denne informasjonen selv.

Det kan ofte være vanskelig å lese ut fra Luftfartstilsynets reguleringer hvilken aktivitet som konkret skal utøves. Aktivering av et permanent fareområde vil for eksempel ikke synliggjøre godt nok hvilken aktivitet som faktisk skal gjennomføres. Felles forståelse for planlagt aktivitet vil bedre flysikkerheten. Det skal derfor legges til rette for informasjonsutveksling vedørende

- aktivering av permanente fareområder
- aktivitet utenfor regulerte områder
- konkretisering av aktive tidsperioder
- konkretisering av planlagt aktivitet (i den grad dette ikke er skjermingsverdig)

Det skal etableres prosedyrer i vedlegg B og C til denne avtalen slik at NLF daglig skal kunne oppsøke informasjon om Forsvarets samlede aktivitet i Rena, RØ og tilstøtende områder.

Det skal etableres rutiner i vedlegg B og C slik at NLF daglig skal informere Forsvaret om planlagt aktivitet på Østre Æra, Starmoen og øvrig kjent aktivitet i nærområdet.

NLF skal ikke planlegge å bruke Rena som utlandingsplass. Forsvaret gjør NLF oppmerksom på at militær aktivitet ved Rena kan medføre at landingsplassen ikke er tilgjengelig for nødlanding. Denne aktiviteten vil være sporadisk og Forsvaret vil ikke informere NLF når det inntreffer. Vedlegg D angir hvordan NLF får tilgang til Rena for å hente fly som har nødlandet på flyplassen.

Vedlegg E, organisasjonsoversikt, synliggjør hvem, ved funksjon eller navn, som kan svare for henholdsvis Forsvarets og NLF sin aktivitet.

Dersom Partene har et samtidig oppdukkende behov for luftrom og enighet ikke kan oppnås, vil luftrom regulert av Luftfartstilsynet være bestemmende. For uregulert luftrom vil Forsvarets operative behov gis forrang dersom det foreligger uforutsette situasjoner av operativ art som tilsier dette.

## **5 AVTALENS VARIGHET**

Partene har et langsiktig perspektiv på samarbeidet i Østerdalen.

Partene har gjensidig rett til å si opp avtalen. Oppsigelsesfristen er 12 måneder, regnet fra den 1. januar året etter at skriftlig oppsigelse er mottatt av den ene part. Oppsigelsesfristen kan endres ved avtale mellom Partene.

## **6 ENDRING AV AVTALEN**

Endringer av denne samarbeidsavtalen, eller de underliggende prosedyrebeskrivelser kan gjennomføres etter enighet mellom Partene.

Prosedyrebeskrivelser i vedlegg til denne avtalen skal evalueres og om nødvendig revideres hvert år når Forsvaret innkaller NLF for utarbeidelse av årlig aktivitetsplan.

## **7 PROSEDYRER**

Til denne samarbeidsavtalen hører fem vedlegg.

- Vedlegg A Prosedyrer for utarbeidelse av årlig aktivitetsplan
- Vedlegg B Prosedyrer for koordinering sivil fallskjermhopping fra Østre Æra
- Vedlegg C Prosedyrer for koordinering seilflyaktivitet fra Starmoen
- Vedlegg D Prosedyrer for uthenting av fly ved nødlanding på Rena
- Vedlegg E Organisasjonsoversikt

## **8 MISLIGHOLD/TVISTER**

Ved mislighold av denne avtalen kommer alminnelige kontraktsrettslige prinsipper til anvendelse.

Oppstår det uenighet mellom partene om forståelse av denne avtale, skal uenighet først søkes løst gjennom forhandlinger.

## **9 KONTAKTINFORMASJON**

Partene skal utarbeide en felles liste over kontaktpersoner, vedlegg E, som dateres og signeres av begge parters utpekte representanter.

## **10 AVTALENS GYLDIGHET**

Avtalen trer i kraft ved dato for siste signatur.

< denne siden er blank >



## Vedlegg A Prosedyrer for utarbeidelse av årlig aktivitetsplan DRAFT v2.0

### Generelt

Denne prosedyren gjelder koordinering av Forsvarets og Norges Luftsportsforbund (NLF) sin aktivitet i og omkring Regionfelt Østlandet. Hensikten med prosedyren er å unngå konflikterende aktivitet for å bevare flysikkerheten innenfor avtalens geografiske virkeområde. Forsvarets årlige aktivitetsplan kan av skjermingsverdige årsaker ikke beskrives i detalj overfor NLF. Kun det personellet hos NLF som er sikkerhetsklarert vil kunne autoriseres av FOH for å få nødvendig innsikt i Forsvarets årlige aktivitetsplan. Prosedyren vil derfor ta utgangspunkt i NLF's planlagte årlige aktivitet som Forsvaret avdømmer ift operative behov i samråd med de representanter fra NLF som er sikkerhetsklarert og autorisert.

### Prosedyre

1. NLF fremsender neste års planlagte aktivitet til Forsvaret ved Nasjonalt luftoperasjonssenter (NAOC) senest 31.oktober.
2. Forsvaret, ved FOH og NAOC, vurderer NLF's planlagte aktivitet ift Forsvarets operative behov. Tilbakemelding på konflikterende aktivitet gis NLF medio november.
3. Forsvaret og NLF gjennomfører eget koordineringsmøte ultimo november.
4. Forsvaret og NLF gjennomfører endelig koordineringsmøte i regi av Avinor ved FUA RE primo desember.
5. Forsvaret og NLF sine respektive årlige aktivitetsplaner fremsendes Forsvarsstaben (FST) innen 31. desember, og inngår som undervedlegg til denne prosedyren i samarbeidsavtalen.

Undervedlegg 1: Årlig aktivitetsplan Forsvaret

Undervedlegg 2: Årlig aktivitetsplan NLF

## Vedlegg B Prosedyrer for koordinering sivil fallskjermhopping fra Østre Æra

### Forsvarets plikter

Ved skyting fra standplasser/feltbaner innenfor RØ som kan forhindre F/NLFs aktivitet på Østre Æra i perioden medio april til 15. september skal standplasser søkes lagt nordvest for skillelinjene i kartvedlegg (Kart med skillelinjer for artilleristandplasser og fallskjermaktivitet på Østre Æra).

Fortrinnsvis skal varsel gis allerede ved fastsettelse av Forsvarets kvartalsplaner jf egne prosedyrer om plankoordinering.

Tidsrom operasjonene planlegges. Forsvaret skal minimere blokkering av fallskjermaktiviteten ved å skyte konsentrert i tid og rom fra standplasser som vil blokkere hoppingen på rikssenteret. Mandager er foretrukket av NLF.

Ad lokalisering av standplasser i forhold til skillelinje A og B, se kartvedlegg.

### Forsvarets egen aktivitet

Med det forstås skarpskyting, operasjoner i TSA/CAS og UAV flyging samt HAHO.

Det skal ikke være sivil aktivitet fra Østre Æra samtidig med ovenfor nevnte aktivitet, uten at dette er avtalt og koordinert med RØ og NAOC.

### Plikter Rikssenteret for fallskjermidrett

Fallskjermseksjonen plikter å informere samtlige som har operative funksjoner ifb med hopping ved Rikssenteret om aktiviteten og prosedyrene ved RØ. Senteret plikter å sørge for kvittering fra piloter som flyr fallskjermfly at de kjenner til, og akter å respektere prosedyrene.

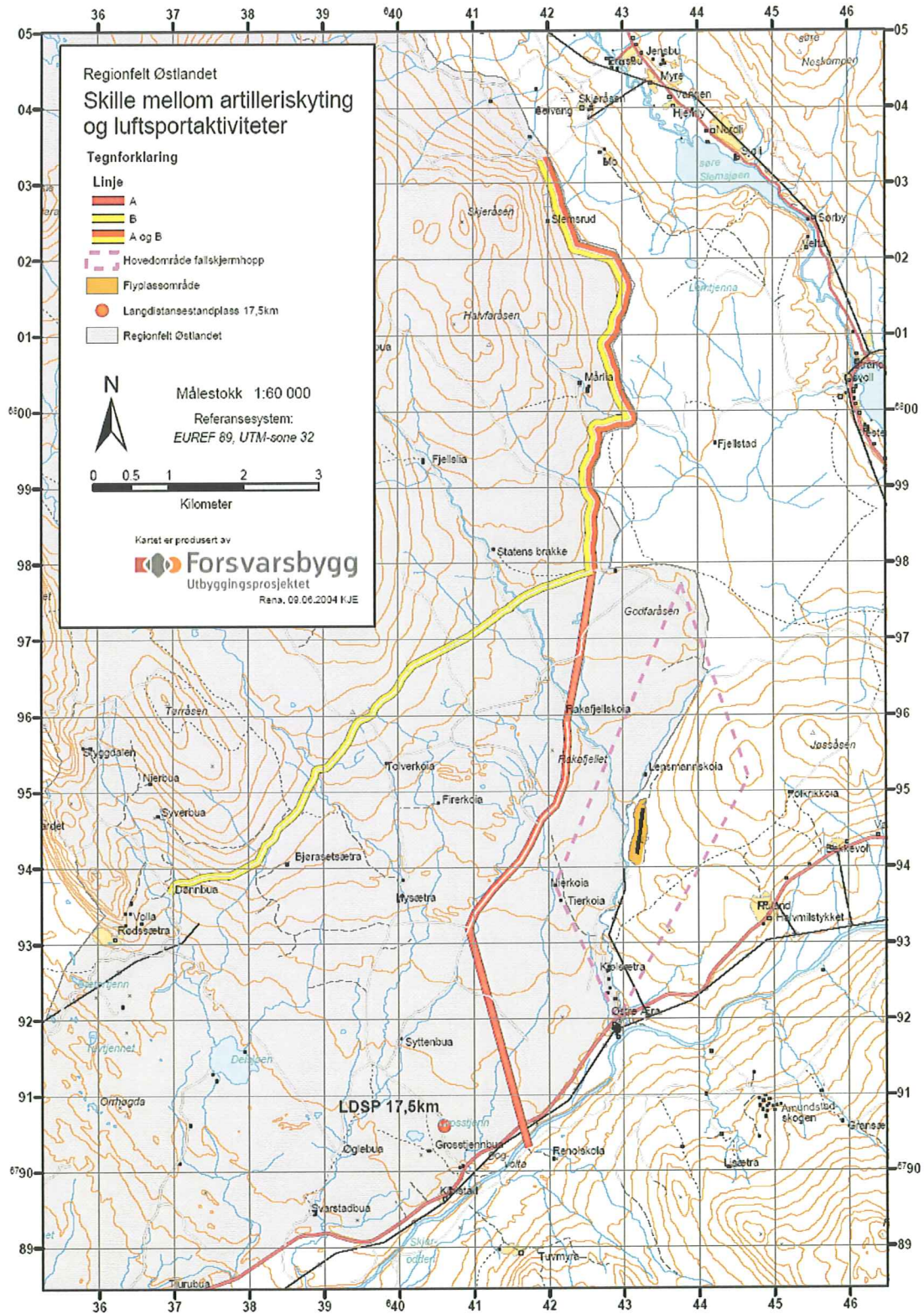
Organisert aktivitet og arrangement vil legges opp slik at RØ lett kan identifisere og komme i kontakt med den stedlig operativt ansvarlige (Hoppleder).

### Daglige koordineringer i forbindelse med hopping på Østre Æra

1. Øvingsleder RØ tar kontakt med hoppledelsen på rikssenteret før oppstart av skyting normalt kl 08:00.
2. Hoppledelsen på Rikssenter for fallskjerm tar kontakt med øvingsleder RØ og NAOC før hoppstart normalt 08:00.
3. NAOC eller den som bemyndiges, gir deretter melding 30 min før fallskjermflyet skal stå på bakken, som er maks 10 min før aktivitet i området. NAOC eller den som bemyndiges skal straks aktiviteten avsluttes, gi melding til hoppledelsen om at fallskjermflyet igjen kan ta av.
4. Hoppleder kontakter og koordinerer oppstart og avslutning av aktivitet med Oslo kontroll.



## Kart med skillelinjer for artilleristandplasser og fallskjemaktivitet på Østre Åra



## Vedlegg C Prosedyrer for koordinering seilflyaktivitet fra Starmoen

### Intensjon

Denne avtalen har til hensikt å sørge for en sikker og effektiv koordinering og avvikling av seilflyaktivitet fra Starmoen opp mot Forsvarets aktivitet i Østerdalen. Avtalen er gjeldende mellom Norges Luftsportsforbund (NLF) og Forsvaret v/Forsvarsstaben. Avtalen pålegger partene ansvar for opplæring i og bekjentgjøring av avtalen ovenfor brukerne. Med brukerne menes her klubber, piloter og bakkepersonell som opererer ut fra Starmoen, samt Forsvaret v/Hærens skytefeltadministrasjoner og NAOC. Avtalen beskriver hvilke operative rutiner som skal følges av partene i forbindelse med seilflyoperasjoner fra Starmoen.

### Luftromstilpasninger

Alt luftrom omtalt i denne avtalen er i henhold til AIP med følgende tilpasninger; END105 Rena er blitt oppdelt i tre sektorer slik at det kan være mulig å gjennomføre samtidige operasjoner mellom Forsvaret og NLF Seilfly i henhold til vedlagt kartskisse<sup>1</sup>. De tre sektorene er sektor WEST, CENTER og EAST.

### Koordinering

#### NAOC

NAOC vil kunne gi informasjon vedrørende Forsvarets luftaktivitet i Østerdalen. Dette gjelder militære jagerfly, helikopter, transportfly og UAS som opererer i området og fareområdene EN D105 Rena og EN D110 Regionsfelt Østlandet 1.

#### Hærens skytefeltadministrasjoner

Hærens skytefeltadministrasjoner i området er Rødsmoen og Regionsfelt Østlandet (RØ). De vil kunne gi informasjon vedrørende Forsvarets skyteaktivitet i Østerdalen, herunder skytefeltene EN D110 Regionsfelt Østlandet 1, EN D157 Regionsfelt Østlandet 2, EN D158 Regionsfelt Østlandet 3 og Rødsmoen skytefelt.

NB: Det kan forekomme oppdukkende skyteaktivitet på kort varsel (innen 1 time), som ikke er planlagt på forhånd da skytefeltet er stadig aktivt.

#### Norges Luftsportsforbund

NLF ved Seilflyseksjonen (NLF Seilfly) er ansvarlig for å informere samtlige som operer seilfly fra Starmoen om denne prosedyren, samt sørge for kvittering fra pilotene om at de har forstått og vil følge prosedyrene.

---

<sup>1</sup> Undervedlegg 1: Inndeling EN D105 Rena



## Prosedyre

1. Dersom organisert seilflyging planlegges gjennomført i Østerdalen (nord for 6100) skal NLF Seilfly ved Starmoen bakkestasjon kontakte Forsvaret (skytefeltadministrasjonene og NAOC) minimum 30 min før flyging fra Starmoen flyplass iverksettes. Dette for å gjøre seg kjent med Forsvarets aktiviteter (herunder fly- og skyteaktiviteter). NLF Seilfly skal orientere Forsvaret om sin planlagte aktivitet.
2. I koordineringssamtalen skal følgende oppgis og avklares:
  - a. Navn på ansvarlig kontaktperson ved Starmoen bakkestasjon
  - b. Kontaktnummer til bakkestasjonen
  - c. Tidsperiode for planlagt aktivitet.
  - d. Avtale fordeling og tilgjengelighet av sektorer innenfor EN D105 og ubenyttede fareområder.
3. Ved enkeltflygninger av seilfly, med utgangspunkt fra Starmoen flyplass og utenfor organisert aktivitet, skal disse melde seg inn på frekvens 135.3 MHz og søke aktivitetsinformasjon i god tid før de nærmer seg EN D105 Rena og deretter forholde seg til pkt 5, 6 og 8. Seilflyet skal melde seg ut av frekvensen når området forlates.
4. NAOC skal, ved henvendelse fra NLF Seilfly, informere om hvilke deler av EN D105 Rena som er planlagt brukt, samt om annen militær flyaktivitet som er av betydning for seilfly i Østerdalen.
5. Forsvaret (flybesetning og støttet bakkepersonell) skal monitorere Rena tårn frekvens (135.3 MHz) når det pågår aktivitet i EN D105 Rena.
6. Seilfly skal sjekke inn på 135.3 MHz dersom de planlegger å fly inn i EN D105 Rena.
7. Forsvaret (flybesetning og støttet bakkepersonell) skal informere seilfly som sjekker inn på frekvens om hele eller deler av EN D105 Rena som er aktivt, se vedlegg 1 for inndeling av EN D105 Rena. Seilfly skal ikke fly inn i de delene av EN D105 Rena som rapporteres aktivt, foruten ved nødlanding.
8. NLF Seilfly er ansvarlig for å informere når aktiviteten er avsluttet (kun ved planlagt aktivitet), dersom ikke annet er avtalt ved koordineringssamtalen tidligere på dagen.

## Kontaktinformasjon

NAOC	7553-6900/6930	<a href="mailto:naoc@mil.no">naoc@mil.no</a>
Skytefeltadm RØ	6240-3900	
Starmoen seilfly	95905887/99577598	<a href="mailto:ors@nlf.no">ors@nlf.no</a> / <a href="mailto:snlf@nlf.no">snlf@nlf.no</a>





## Vedlegg D Prosedyrer for uthenting av fly ved nødlanding på Rena

### Formål

Formålet med prosedyren er å regulere muligheten for nødlanding og henting av seilfly som har nødlandet på flyplassen.

### Bakgrunn

Rena militære flyplass er et avgrenset militært område. Flyplassen og fareområdet rundt (EN D 105) vil regelmessig være i bruk i forbindelse med aktivitet på bakken og i luftrommet. Det vil være forbundet med stor risiko å gjennomføre en nødlanding på flyplassen når denne og luftrommet er i bruk.

### Prosedyrer

1. Seilfly i nød som har til hensikt å nødlande på flyplassen skal melde seg på samband når de entrer fareområde EN D 105 på frekvens 135, 300 MHz og tilkjenner sin hensikt. Sambandet vil være bemannet ved fallskjermaktivitet i fareområdet.
2. Henting av fly etter nødlanding kan kun gjennomføres med bil.
3. Henting av fly klareres ved å ringe Daghavende offiser i Rena leir. Telefonnummer finnes i vedlegg E til Samarbeidsavtalen.
4. Daghavende offiser vil gi føringer for henting og avtale eskortering med militær vakt.

## Vedlegg E Organisasjonsoversikt

Forsvaret		Telefon	e-mail
Kontraksansvarlig	Gen maj Odin Johansen		
Kontraktsforvalter			
NAOC, Reitan	Vakttelefon	7553 6900	foh.luft@mil.no
		7553 6930	
Skytefelt RØ	Vakttelefon	6240 3900	
Skytefelt Rødsmoen			
	Morten Overvik	928 01 678	
	Paul Pedersen	992 22 062	
	Kåre Bjørnsland	992 22 068	
	Knut Arne Hansen	992 22 067	
Skytefelt Terningmoen			
	Hallgeir Huse	992 22 183	
	Frank Bangshaug	980 00 962	
Rena	Daghavende offiser	992 22 007	

## Norges Luftsportforbund

Kontraksansvarlig	John Eirik Laupsa	908 89 477	<a href="mailto:post@nlf.no">post@nlf.no</a>
Kontraktsforvalter			
Seilfly Starmoen		959 05 887	ors@nlf.no
		995 77 598	
Fallskjerm Østre Æra	Hoppleder	488 83 311	